

Հասմիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԿԱՐՍԻ ԵՎ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ

ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ՓՈԽԱՌՆՉԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XIXդ. /մաս Ա/

XIXդ. ռուս-թուրքական պատերազմների թատերաբեմերում առաջացան պատմաքաղաքական եւ պատմամշակութային եզակի նախադրյալներ Կարս եւ Ալեքսանդրապոլ քաղաքներում մշակութային գուգահեռների կամ փոխառնչակցությունների ձևավորման եւ զարգացման համար: Քաղաքային մշակույթի տարբեր ոլորտներում փոխադարձաբար ձևավորվեցին համարժեք երևույթներ, որոնք ժամանակի ընթացքում ինքնահաստատվեցին տեղային ուրույն հատկանիշներով:

Երկու քաղաքների մշակութային առնչակցությունների շարքում կարևոր տեղ էր զբաղեցնում աշուղական արվեստը, որը XIXդ. վերջում մեծ զարգացում ապրեց եւ նոր հանգրվանի հասավ հատկապես Ալեքսանդրապոլում: Վերջինս դարձավ աշուղական նշանավոր կենտրոն՝ հայ աշուղական ավանդույթները նոր ազգային հիմքերի վրա ամրապնդելով եւ հասցնելով մի նոր մակարդակի:

Հայ աշուղագիտության մեջ առայսօր շատ հպանցիկ, դրվագային բնույթի անդրադարձներ կան մերձավոր այս քաղաքների աշուղական ավանդույթների վերաբերյալ, մինչդեռ այստեղ քննելի են այդ ավանդույթների ժառանգականության, փոխհարստացման եւ փոխազդեցությունների տարաբնույթ խնդիրներ, որոնց մի մասին անդրադարձել ենք այս հոդվածում: Վերջինիս առաջին մասը նվիրել ենք պատմաքաղաքական բավական բարդ իրադարձությունների համատեքստում Կարս – Ալեքսանդրապոլի քաղաքային մշակույթում աշուղների արվեստի պահանջված եւ գնահատված լինելու նպաստավոր մթնոլորտի ձևավորման յուրահատկություններին, համբավավոր աշուղ-անհատների գործունեության դերին եւ նշանակությանը: Փորձել ենք դիտարկել նաեւ այստեղ գործող թուրք աշուղների ժառանգությունը՝ հայկականի հետ համեմատությամբ դիտարկելու համատեղ գոյակցող ավանդույթների ինքնության առանձնահատկությունները:

Հոդվածի երկրորդ մասում անդրադառնալու ենք Կարս-Ալեքսանդրապոլի հայ եւ թուրք աշուղների ստեղծագործություններում հատկապես երաժշտական բաղադրիչի եւ, այսպես կոչված, աշուղական դասական մեղեդիների կամ եղանակների տեղական առանձնահատկությունների որոշ հարցերի:

Հայկական երկու քաղաքների պատմամշակութային առնչակցությունները նշանակալի էին հատկապես XIXդ. երկրորդ կեսին: Հայ մշակույթի պատմական զարգացման ընթացքում միմյանց առավել մոտ էին Կարսն ու Անին: Բավական է հիշել, որ թե՛ Անին եւ թե՛ Կարսը հաջորդաբար հայոց Բագրատունյաց թագավորության մայրաքաղաքներ են եղել, հեռևաբար երկու քաղաքներում էլ մշակութային այլ ոլորտների կողքին զարգացել են նաեւ գուսանական ավանդույթները: Պատմական հեռագա վայրիվերումները, ցավոք, չեն նպաստել հայոց ծաղկուն

քաղաքների բնահուն զարգացմանը: Անհին կրեց ողբերգական ճակատագրի դառը հարվածները եւ դարձավ սոսկ պատմություն եւ ազգային խորհրդանիշ:

Այլ էր Կարսի պատմությունը. ուշ միջնադարում քաղաքը դարձել էր թուրք-պարսկական բախումների կիզակետերից մեկը: Հետագայում իր անտառիկ բերդի շնորհիվ Կարսը հայասնի էր որպէս ռազմավարական կարեւոր ամրոց Օսմանյան Թուրքիայի կազմում: Այս առումով հատուկ կարեւորվեց նրա դերը XIX-միւյսանց հաջորդած ռուս-թուրքական պատերազմների ընթացքում /1828, 1855, 1877 թթ. Կարսը գրավվել է ռուսների կողմից/: Պատմական դեպքերի բերումով, այս ժամանակաշրջանում Կարսն առավել մերձեցավ Ալեքսանդրապոլին թե՛ բնակչության էթնիկ կազմի եւ թե՛ մշակութային զարգացման ուղղվածության առումներով:

Հայ պատմագրության մեջ նշվում է, որ չնայած միջնադարում Կարսի գավառում տարվող թուրքանպաստ քաղաքականությանը, այդուհանդերձ Կարսի քաղաքային բնակչության մեծամասնությունը կազմել են հայերը: «Կարսի մարզի ազգաբնակչության մի մասը համարվել է արեւմտահայ շրջաններից գաղթած հայերով: Դեռեւս միջնադարի վերջերին հայերի հոսք է եղել Ալաշկերտի, Բայազետի, Կարեւ գավառներից: Մարզի ազգաբնակչությունը ձեւավորվել է տեղացիների եւ եկվոր տարրի միախառնման արդյունքում: 1878թ. հետո Կարս գետի աջ ափին՝ միջնաբերդից հարավ ընկած հարթության վրա, առաջանում են Կարս քաղաքի նոր թաղամասերը: Կարինից, Ալեքսանդրապոլից, Ախալցխայից շատ հայեր են գաղթում Կարս: 1913թ. Կարսն ուներ 12175 բնակիչ, որոնցից 10250-ը՝ հայ, 912-ը՝ թուրք, մնացածը՝ հույներ, ռուսներ եւ այլն»:¹

XIXդ. վերջում, հատկապես Կարս-Ալեքսանդրապոլ եւ Կարս-Սարիղամիշ երկաթուղիների շահագործման շնորհիվ, առավել ամրապնդվեցին միջքաղաքային տնտեսական կապերը: Դրանց մեծ չափով նպաստեցին Կարսի արհեստատեւտրական հարուստ ավանդույթները, որոնք պահպանվում էին նույնիսկ ռազմաքաղաքական ծանր պայմաններում: Քաղաքում զարգացման բարձր աստիճանի էին հասել շուրջ վեց տասնյակ արհեստներ,² «որոնց ճնշող մեծամասնությունն առկա է նաեւ Կարինի եւ հատկապես Ալեքսանդրապոլի արհեստների ցուցակներում. մի հանգամանք, որը մեկ անգամ եւս վկայում է Կարին-Կարս-Ալեքսանդրապոլ արհեստավորական կապերի ու ավանդույթների մեծ ընդհանրությունը»:³

¹ Կարս. Հայոց բնակչության մշակույթը: Եր., 2013, էջ 8: Տե՛ս նաեւ՝ *Погосян А. Карсская область в составе России, Ер., 1983: Մուրադյան Հ., Կարսի նահանգի վարչաժողովրդագրական նկարագիրը 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակին, Եր., 2006:*

² Մարտեա, Ինչ ժառանգեցինք, ձեռագիր, Հայաստանի պատմության պետական թանգարանի արխիվ, գործ 176 /ա/, Լենինական, 1933:

³ Բազեյան Կ., XIX դարավերջի Կարսի արհեստներն ըստ Մարտեաի «Ինչ ժառանգեցինք» աշխատության: ՀՀ ԳԱԱ ՀՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. IX, Գյումրի, 2006, էջ 45-46:

Չնայած հարափոփոխ ռազմական իրադարձություններին, համաճարակներին ու ժողովրդագրական տեղաշարժերին՝ Կարսում մշտապես պահպանվել է հայ ավանդական մշակույթը, որը հենված էր ժողովրդական հավատալիքների, նախնյաց հիշատակի, ազգային սրբերի ու սրբավայրերի վրա: Այս մասին շատ պատկերավոր նկարագրություններ ու տեղեկություններ է հաղորդել Կրպեն՝ Կարսին նվիրված գրքում:⁴ Ասիական կենսակերպով, սակայն ինքնատիպ հայեցի ոգով է ներկայացվել Կարսը նաև Ե.Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում: Բանաստեղծին ոգեշնչել են բազում խորհրդավոր դեմքերն ու պատմությունները ազգային վառ կոլորիտով ներծծված այս քաղաքում: Արհեստավորներն ու առևտրականները, խառնապաններն ու չինովնիկները, մականուհավոր հայտնի ու անհշան դեմքերը /օրինակ՝ Կիեստաուրի Սիմոն, Տելեֆոն Մեթո, Մեռելի Ենոք եւ այլք/, որոնք բնութագրված են նուրբ հումորով, երբեմն թախիծով ու անհավանական միամտությամբ, ամբողջացնում են նաիրյան քաղաքի իրական պատկերները:

Այսպիսով, Կարսում հայկական մշակութային տարրը կարողացել է հարմարվել իրեն պարտադրված այլ մշակութային դոմինանտներին: Վերջիններից, անշուշտ, թե՛ գյուղական եւ թե՛ քաղաքային միջավայրում մեծ ժողովրդականություն է ձեռք բերել նաև աշուղների արվեստը, որը հատկապես գնահատվել ու «հովանավորվել» է հայ արհեստավորական միջավայրում՝ գեղագիտական ուրույն արժեքների եւ անփոխարինելի ժամանցային բովանդակության առումներով:⁵ Սիւնույն ժամանակ այն ծառայել է նաև իշխող դասին եւ նրա հայրենակիցներին:

Փորձենք ներկայացնել Կարսի հայ աշուղներին՝ ըստ ժամանակագրության: Գ.Լեւոնյանը՝ իբրեւ տարածաշրջանում ամենահամբավավոր աշուղներից մեկը, հիշատակում է աշուղ *Թուջջարին* /1760-ական-1840-ական թթ./: «Նա ծնվել է Կարսի նահանգի Ղանի գյուղում: Հայտնի հեքիաթասաց է եղել: Հորինել է բացառապես թուրքերեն: Երգերը մեծ մասամբ կրոնական են եւ խրթին»:⁶ Հայտնի է եղել, որ մշտապես արեւելյան հանդերձանքներով հանդես եկող այս աշուղը ամբողջ Անատոլիայում հայտնի էր որպես «Թուջջար էֆենդի»։ «Վիաշաները, բեկերը մեծ սիրով լսում էին, թե ինչպես է նա իր տոփուտ ու կրքոտ հեքիաթների տուտը բաց անում, սկսում իր առասպելական պատմվածքներն ու զրույցները»:⁷ Շատերը չեն գիտեցել, թե Թուջջարը հայ էր, որովհետեւ նա թուրքերեն երգերով փայլուն հաղթանակներ է տարել աշուղական մրցույթներում, որոնք հաճախակի են կազմակերպվել Կարսում եւ Կարիքում:

Հետաքրքիր է, որ կարսեցի աշուղների մասին թուրքական մի աղբյուրում ժամանակագրական առումով առաջինը հիշատակվում է *Թուջջարի* անունով

⁴ Կրպէ, Կարս քաղաք, Մոսկովա, 1893:

⁵ Տե՛ս Թանիբջան Ն., Մայաթ-Նովան եւ հայ գուսանա-աշուղական երգ-երաժշտությունը, Pasadena, CA, 1955, էջ 33:

⁶ Լեւոնյան Գ., Երկեր, Եր., 1963, էջ 487:

⁷ Նույն տեղում, էջ 108-109:

աշուղը, որը, սակայն, ապրել է ավելի վաղ /1720-1805/⁸ Ամենայն հավանականությամբ, խոսվում է նույն անհատի մասին:

XIX դ. սկզբում Կարսում հայտնի աշուղներից մեկն էր Քյամալին /1803-1832/, որը, չնայած երիտասարդ տարիքին, կարողացել է ունեկեղիքներին զարմացնել ու հիացնել իր վարպետությամբ: Այդ մասին մի գողարիկ հուշ է գրառել նրա ծոռը՝ հայ մեծանուն երգիչ, աշուղական երգի անգուգական վարպետ Շարա Տալանը. «Կարսի փաշան խիստ հրաման է արձակել՝ մահվան դատապարտել օղի քաշողներին: Քյամալիին բռնում են այդ հանցանքի մեջ: Երբ մահավճիռը պետք է ի կատար ածեին հենց իր՝ փաշայի ներկայությամբ, աշուղը խնդրում է թույլ տալ գոնե մի երգ ասել: Նրա խնդրանքը հարգում են: Փաշան, լսելով աշուղի քաղցր ձայնը և սրտառույշ կատարումը, ներում է նրան և ազատություն շնորհում»:⁹

Փաստերը վկայում են, որ Կարսում աշուղական ավանդույթները խոր արմատներ են ունեցել և XIX դ. առաջին կեսին մեծ ժողովրդականություն են վայելել: Ի՞նչ լեզուներով են հորինել հայ աշուղները: Բնականաբար, նրանք փայլուն տիրապետել են թուրքերենին ու պարսկերենին՝ մեծ լսարաններ նվաճելու համար: Հավանական է, որ տեղի հարազատ միջավայրում հեշելու էին նաև հայերեն երգեր՝ տեղի բարբառով՝ ժողովրդական խոսակցական լեզվով: Արդյախի բացառիկ արժեքավոր մի օրինակ ենք հաղիպում Ա. Բրուսյանի հավաքածուում: Դա կարսեցի հայտնի աշուղներից *Անդրեասի*¹⁰ երգերից մեկն է, որը հետագայում մեծ ժողովրդականություն է վայելել նաև Ալեքսանդրապոլում, որտեղ էլ գրառվել է.

Ես վերեն կուգայի, դուն դուռը բացիր /նստիր իս գողաս/,

Ձեռքդ ծոցըդ տարար /ծոցըդ դնես/՝ ա՛խ էրիր, լացիր /հա ասես ու լաա/,

Ես էլ քեզի չառա՝ տուներ մնացիր /թե որ ինձի չառնես՝ դոներն հաց մուրաս/

Գընը, դապլի խային, յար չեղար ընձի:¹¹

Աշուղ *Գասպարի* մասին հիշատակում է Կ. Դուրգարյանը:¹²

Այսպիսով, XVIII – XIX դարի սկզբում Կարսում աշուղական ավանդույթները կայացած էին, և տարածաշրջանում այն հայտնի էր իր աշուղական մրցույթներով և համբավավոր աշուղներով:

XIX դ. երկրորդ կեսին, դարձյալ ռուս-թուրքական ռազմական ընդհարումներով պայմանավորված, սկսվում են հայկական բնակավայրերից, այդ թվում նաև Կարսի փաշայությունից հայ բնակչության տեղաշարժերը հիմնականում դեպի Ալեքսանդրապոլի գավառ:¹³ Ալեքսանդրապոլը դառնում է յուրատեսակ մի

⁸ Şahin S., Ozanlık gelenekleri ve doğulu saz şairleri. Ankara. 1983, s. 115-116.

⁹ Տալան Շ., Դեպքեր, դեմքեր, մտքեր, Եր., 1973, էջ 7:

¹⁰ Բրուսյան Ա., Ռամկական մրմունջներ, Եր., 2002, էջ 211:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 127-128:

¹² Երկրակի հայ աշուղները: Կազմեց, ծանոթագրեց, բառարանը պատրաստեց և առաջաբանը գրեց Կ. Դուրգարյանը, Եր., 1986, էջ 4:

¹³ Հայրապետյան Ա., Արեւմտահայության տեղաշարժի հարցը XIX դ. երկրորդ կեսի և XX դ. դարասկզբի Արեւելյան Հայաստանում Յարիզմի վարած գաղութային քաղաքականու-

հանգրվան, որտեղ արեւմտահայությունը, այդ թվում նաեւ՝ կարսեցիները նոր հայեցի միջավայրում շարունակում են զարգացնել քաղաքային մշակույթի դարավոր ավանդույթները: Ինչպես նկատել է Գ.Աղանյանը. «Ձեւավորվելով արեւմտահայ արհեստավորաառնետրական խոշոր կենտրոններից սերված գաղթականության հիմքի վրա՝ Ալեքսանդրապոլը ժառանգեց դեռեւս միջնադարից եկող այն բոլոր համաքաղաքային ավանդույթները, որոնք հատուկ էին Կարինին, Կարսին եւ Բայազետին: Սրանից էլ բխում էր այն հասարակական հարաբերությունների եւ հասարակական կառույցների բնույթը, որը հատուկ էր արեւմտահայ դասական քաղաքային համայնքին՝ ներքին լայն ինքնավարության, պետություն-հանրույթ միջնորդավորված կապեր ...»:¹⁴

Արեւմտահայ արհեստավոր-վարպետների եղբայրությունների շարքերում էին նաեւ կարսեցի աշուղները, որոնք նպաստելու էին Ալեքսանդրապոլում աշուղական երգի կայացման եւ նոր ավանդույթների զագաթնային դրսևորումներին հասնելու համար: Այսպես, ըստ Գ.Լեւոնյանի՝ Ալեքսանդրապոլ գաղթած կարսեցի առաջին համալավմոր աշուղներից մեկը եղել է *Սարի Օղլանը* /թուրք. - Շեկ տղա/: Նա անգուգական տիրապետել է նաեւ սագի նվագին: Մահացել է Եգանկար գյուղում 1890թ..¹⁵

Կարսեցի նշանավոր աշուղներից էր նաեւ *Մալուլը* /Գալուստ Սարգսյան, արաբ. - խեղճ, տխուր /: ¹⁶ Նշենք, որ նա Ալեքսանդրապոլ-Լենինականում հայտնի աշուղ Իգիթի /Գեղամ Սարտիրապյան/ պապն էր: Մալուլը ծնվել է Կարսում 1823թ.: Հետագայում գաղթել ու բնակություն է հաստատել Ալեքսանդրապոլի շրջանի Ղանկիճա գյուղում: Նրա երգերը առանձին գրքով լույս են տեսել 1884թ. «Միռնի երգեր» վերնագրով: Աշուղի 12 երգերի Բանաստեղծական տեքստերը իր աշխատության մեջ ընդգրկել է նաեւ Կ.Պարզպանը՝ նշելով, որ Մալուլի եւ մյուս կարսեցի աշուղների թուրքերեն երգերն Ալեքսանդրապոլում հետգհետե մոտացվել են եւ ժողովրդականացել են միայն հայերենները:¹⁷ Պահպանվել են նաեւ աշուղի «Բագմացան վերքերս» եւ «Օրը մեկ տրտմություն» երգերի ձայնագրյալ տարբերակները՝ Ա.Բրուտյանի ժողովածուում:¹⁸

Եվս երկու կարսեցի աշուղների հայերեն երգեր գրառվել են Ալեքսանդրապոլում XIXդ. վերջին: Դրանք են՝ *Չթչի Թաթոսի/Թաթոս/* «Չիմ գիտիր ի՞նչ պիտի տանիս» եւ *Կրպեի*¹⁹ «Էս ի՞նչ թավուր քար ջիկար իմ» երգերը:²⁰

թյան համատեքստում /Ալեքսանդրապոլի գավառի օրինակով/, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 14, էր., 2011, էջ 40:

¹⁴ Աղանյան Գ., *Ալեքսանդրապոլի էսնաֆությունները XIXդ.*, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 11, էր., 2008, էջ 49:

¹⁵ Լեւոնյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 487:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 488:

¹⁷ Շիրակի հայ աշուղները, էջ 5:

¹⁸ Բրուտյան Ա., *Ռամկական մրմունքներ*, էջեր 45, 113-114:

¹⁹ Ամենայն հավանականությամբ, խոսքը «Կարս» գրքի հեղինակ Կրպեի մասին է:

²⁰ Բրուտյան Ա., *Ռամկական մրմունքներ*, էջեր 98, 68:

Ինչպես տեսնում ենք, Ալեքսանդրապոլը XIX դ. երկրորդ կեսին դառնում է կարսեցի աշուղների ավանդույթների ժառանգորդը: Ավելին, այստեղ են փոխադրվում նաև Կարսում հայտնի սրճարանները, որոնց ընդունված էր *աշուղական* անվանել, եւ որտեղ կայացել են տարածաշրջանում հայտնի աշուղական մրցույթները: Դրանցից ամենահայտնին Հովհաննես եւ Կարապետ Տալաններին էր, որտեղ տարիներ անց հանդես էր գալու նաև աշուղ Ջիվանին: Իհարկե, Ալեքսանդրապոլում արդեն կային սրճարաններ, մասնավորապես դրանցից մեկի մասին պահպանվել են որոշ տեղեկություններ, որտեղ նշվում է, որ այն պատկանել է աշուղ *Ղեղաթիին* /Հովհաննես/, որը հորինել է թե՛ թուրքերեն, թե՛ հայերեն երգեր եւ եղել է աշուղական մրցույթների մեծ ջատագով:²¹

Կարճ ժամանակ անց Ալեքսանդրապոլում արդեն գործում էին այդպիսի վեց սրճարաններ: Դրանք, անշուշտ, կարենոր դեր կատարեցին հայ նոր աշուղական երգի զարգացման համար: Այստեղ էր, որ Ջիվանին կատարելագործեց դարավոր հայ աշուղական երգը՝ գրական հայերենի եւ դրան համահունչ երաժշտական բաղադրիչի կատարյալ միասնականությամբ: Այստեղ էր, որ հայ աշուղ-վարպետների եղբայրությունը նորովի կայացավ որպես համընթացություն՝ մասնագիտական սանդուղքի հստակ համակարգմամբ:

Այսպիսով, ակնհայտ է կարսեցի աշուղների կարենոր ներդրումն ու մասնակցությունը Ալեքսանդրապոլի աշուղական դպրոցի կայացման գործում: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ հետագայում էլ՝ 1877-78թթ. պատերազմից հետո, երբ Կարսը դարձյալ անցավ ռուսների ձեռքը, շարունակեց մնալ որպես համբավավոր աշուղների մրցասպարեզ: Այս մասին է խոսում աշուղ Մահուրի Գեւորգի ելույթներից մեկին ամենավաղ հուշագրությունը. «Ալեքապոլում՝ սրճարաններից մեկում, որի մշտական երգիչն է եղել Ջիվանին իր խմբով, Մահուրին Ֆիզայու²² առաջարկով վեճի է բռնվում նրա հետ: Բայց Մահուրու առաջարկած մուսամա-հանելուկին Ֆիզային չի կարողանում պատասխանել: Ջիվանին, Ֆիզայուն պարտված համարելով, սրճարանում եղածներից ստացած նվերները հանձնում է Մահուրուն եւ նրան ճանապարհում Ղարս: Ղարսում Մահուրին վիճաբանության է բռնվում տեղի նշանավոր երգիչ Խրթիզեցի Օհանեսի հետ եւ ... հաղթում է նաև նրան»:²³

Այսպիսով, Ջիվանին եւ ալեքսանդրապոլցի աշուղները մշտապես կապված են եղել Կարսի աշուղական կյանքին, մասնակցել են ավանդական աշուղական մրցույթներին՝ նպաստելով քաղաքի հայ աշուղական ավանդույթների զարգացմանը: Կարսը մշտապես մնացել է հայ աշուղական երգի կարենոր կենտրոններից մեկը:

Անդրադառնալով աշուղական որևէ կենտրոնի, նրա ավանդույթների հիմնախնդիրներին, անշուշտ, կարենորվում են այդ ավանդույթների տեղային

²¹ Շիրակի հայ աշուղները, էջ 5-6:

²² Ֆիզահին /Գեւորգ Կարապետյան/ Ջիվանուն հասակակից ալեքսանդրապոլցի նշանավոր աշուղներից էր եւ ավանդական դասական հորինվածքների մոլի երկրպագուն: Տե՛ս Շիրակի հայ աշուղները, էջ 12:

²³ Մահուրի Գեւորգ: Ծանոթությունները Ա.Մահակյանի, Եր., 1991, էջ 11:

համակեցությունների, ինչպես նաև ազգային ինքնության որոշակի հարցեր: Ցավոք, համեմատական աշուղագիտությունը այս հարցերի քննությանը շատ քիչ է անդրադարձել: Այս հոդվածի շրջանակներում մենք փորձել ենք անդրադառնալ Կարսում հայտնի այլազգի այն աշուղներին, որոնց հետ համագործակցել են թե՛ կարսեցի եւ թե՛ ավերաստղապույցի հայ աշուղները:

Մեզ մատչելի աղբյուրներից պարզ դարձավ, որ Կարսում ապրած թուրք աշուղներից ժամանակագրական առումով առաջինը հիշատակվում է աշուղ *Թուջարին /1720-1805/*,²⁴ որին մենք անդրադարձանք: Անշուշտ, հնարավոր է ենթադրել, որ հայազգի աշուղ *Թուջարը*, որը հորինել է երգել է բացառապես թուրքերեն, եւ աշուղ *Թուջարին* տարբեր աշուղներ են: Մեզ առավել հետաքրքրեց մեկ այլ փաստ:

Թուրքական աղբյուրի մեջ հիշատակվող հաջորդ թուրք աշուղը Կարսում XIX դ. երկրորդ կեսից առաջօր թերեւս ամենահամբավվոր եւ մեծ ժողովրդականություն վայելող *յուզբորցի աշուղ Շեւիկին /Çıldır'lı aşık Şenlik; 1850-1903/* է:²⁵ Այսինքն՝ թուրքական աղբյուրներում XVIII դ. երկրորդ կեսից մինչեւ XIX դ. երկրորդ կեսը՝ մինչեւ աշուղ Շեւիկիի հանդես գալը, Կարսում ոչ մի այլ թուրք աշուղ չի հիշատակվում: Այս փաստը խոսում է այն մասին, որ Կարսի քաղաքային աշուղների գերակշռող մասը, հետևաբար տեղական ավանդույթների հիմնական զարգացումը իրականացնողը եղել են հայ աշուղները:

Բնականաբար, թուրքական աղբյուրները լռում են Կարսի հայ աշուղների մասին: Բացի այդ, ինչպես կնկատենք, ազգությամբ թուրք կարսեցի աշուղները վերոնշյալ ժամանակաշրջանում շատ քիչ են: Այսպես, ըստ ժամանակագրության միմյանց հաջորդել են կաղզվանցի Յուսուֆ Մեզային /1858-1938/, Նարանցի /Կարին/ աշուղ Մյումանին /1862-1914/, կարսեցի աշուղներ Ջեյհունին /1843-1908/, Քանրամանը /1863-1944/, պոստֆի աշուղ Յուսուֆ Ջյուլալին /1873-1959/, կաղզվանցի աշուղ Ջեմալ Խոջան /1882-1957/:²⁶

Հիշատակված աշուղները հաճախ են հանդես եկել Կարսում, մասնակցել աշուղական մրցույթների: Սակայն սրանց շարքում առավել մեծ ժողովրդականություն է վայելել աշուղ Շեւիկը: Նրա վաստակը թուրք աշուղների շրջանում համեմատելի է Ալեքսանդրապոլում աշուղ Ջիվանու ձեռքբերումներին: Հնարավոր է, որ իբրեւ ժամանակակիցներ եւ համբավվոր աշուղներ, նրանք երբեւէ հանդիպել եւ մրցել են միմյանց հետ: Սակայն նրանց ստեղծագործության կարեւորագույն արժանիքն ու ձեռքբերումն այն էր, որ երկուսն էլ կարողացել են ստեղծել ինքնատիպ, խիստ ազգային նկարագրով եւ ինքնությամբ բնորոշված երգային ժառանգություն, որը մեծ ազդեցություն է ունեցել նրանց ժամանակակից աշուղների արվեստի վրա եւ թողել է նշանակալի հետագիծ ապագայում:

Այս երկու աշուղների ստեղծագործության համեմատական քննությունը կանոնադառնա՞նք մեր հոդվածի երկրորդ մասում:

²⁴ Şahin S. Ozanlık gelenekleri ve doğulu saz şairleri. Ankara. 1983, s. 115-116.

²⁵ Նույն տեղում, էջ 121-124:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 115-175:

**ВЗАИМОСВЯЗИ АШУГСКИХ ТРАДИЦИЙ
КАРСА И АЛЕКСАНДРАПОЛЯ В XIX в.
(часть I)**

____ *Резюме* ____

____ *А. Арутюнян* ____

В армянском ашуговедении до сих пор поверхностны и фрагментарны представления о традициях ашугов двух близких городов – Карса и Александрополя. А между тем здесь могут быть рассмотрены различные вопросы преемственности, взаимообогащения и взаимодействия этих традиций, обсуждению некоторых из которых и посвящена данная статья. Ее первая часть посвящена особенностям формирования благоприятной атмосферы, в которой искусство ашугов было востребовано и оценено в городской культуре Карса-Александрополя в контексте довольно сложных историко-политических событий, а также роли и значению деятельности прославленных ашугов.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Հարությունյան Հասմիկ Հայկի – արվեստագ.թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի
հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաբարոտուղար,*

Email: hasmik.h@mail.ru

hasmik.h@mail.ru